

НАУКОВИЙ ТЕЗАУРУС ФЕНОМЕНУ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

SCIENTIFIC THESAURUS OF THE PHENOMENON OF SELF-IMPROVEMENT

Стаття присвячена одній з актуальних проблем похідних понять феномену самовдосконалення особистості. Зокрема, розкривається сутність похідних понять за такою класифікацією: мотиваційно – ціннісні феномени самовдосконалення, суб'єктивні феномени самовдосконалення, рефлексивні феномени самовдосконалення.

У статті доведено актуальність похідних понять феномена самовдосконалення, як значущої особистісної та професійної якості особистості у контексті процесу глобалізації сучасного світу. Обґрунтовано доцільність аналізу похідних понять феномену самовдосконалення на засадах міждисциплінарної методології, що має на меті розгляд певних понять, явищ і процесів як міждисциплінарного синтезу відповідно до феноменології різних наук.

Основна увага зосереджується на науковому тезаурусі похідних понять феномену самовдосконалення, таких як саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація, самоорганізація, мотиви, рефлексія, професійна рефлексія, самопізнання. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що мотиваційно – ціннісна складова процесу самовдосконалення є складною і багаторівневою структурою, яка відіграє важливу роль у процесі прийняття особистісного рішення про самовдосконалення. Основною складовою мотиваційно – ціннісного компоненту виступає система мотивів і цінностей, що мають вплив на вектор руху спрямованості самовдосконалення особистості, обґрунтовуються види мотивів. Акцентовано зв'язок самовдосконалення з суб'єктивністю особистості та виділено суб'єктивні поняття феномену самовдосконалення: саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація, самоорганізація. Виокремлено структуру суб'єктивного феномену самовдосконалення.

З'ясовано, що рефлексія є одним із механізмів саморозвитку та самовдосконалення особистості, а ключовим аспектом рефлексивного феномену самовдосконалення є поняття професійної рефлексії. Рефлексивні феномени розглядаються у контексті рефлексії, професійної рефлексії та самопізнання. Доведено, що рефлексивні процеси актуалізують процеси самоорганізації особистості, мобілізуючи власний потенціал, інтелектуальні та духовні ресурси в умовах особистої та професійної діяльності.

Ключові слова: самовдосконалення, саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація, самоорганізація, мотиви, рефлексія, професійна рефлексія.

The article is devoted to one of the topical problems of derived concepts of the phenomenon of self-improvement of the individual. In particular, the essence of derived concepts is revealed according to the following classification: motivational – value phenomena of self-improvement, subjective phenomena of self-improvement, reflexive phenomena of self-improvement.

The article proves the relevance of derived concepts of the phenomenon of self-improvement as a significant personal and professional quality of an individual in the context of the globalization process of the modern world. The expediency of the analysis of derived concepts of the phenomenon of self-improvement on the basis of interdisciplinary methodology, which aims to consider certain concepts, phenomena and processes as an interdisciplinary synthesis according to the phenomenology of various sciences, is substantiated.

The main focus is on the scientific thesaurus of derived concepts of the phenomenon of self-improvement, such as self-development, self-realization, self-actualization, self-organization, motives, reflection, professional reflection, self-knowledge. Based on the analysis of the psychological and pedagogical literature, it was found that the motivational and value component of the self-improvement process is a complex and multi-level structure that plays an important role in the process of a person making a decision about self-improvement. The main component of the motivational-value component is the system of motives and values that have an impact on the movement vector of the direction of self-improvement of the individual, the types of motives are substantiated. The connection of self-improvement with the subjectivity of the individual is emphasized and the subjective concepts of the phenomenon of self-improvement are highlighted: self-development, self-realization, self-actualization, self-organization. The structure of the subject phenomenon of self-improvement is singled out.

It was found that reflection is one of the mechanisms of self-development and self-improvement of an individual, and the key aspect of the reflexive phenomenon of self-improvement is the concept of professional reflection. Reflective phenomena are considered in the context of reflection, professional reflection and self-knowledge. It has been proven that reflective processes actualize the processes of self-organization of the individual, mobilizing one's own potential, intellectual and spiritual resources in the conditions of personal and professional activity.

Key words: self-improvement, self-development, self-realization, self-actualization, self-organization, motives, reflection, professional reflection.

УДК 37.042:159.923.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.29>

Рій Ю.В.,

аспірантка кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема самовдосконалення є складною, багатоаспектною і міждисциплінарною. На це, ми звертали увагу у наших попередніх працях ([https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-5\(359\)-15-24](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-5(359)-15-24)), тому тезаурус досліджуваної нами проблеми ми представили похідними поняттями.

Базовим поняттям нашого дослідження є феномен самовдосконалення. Загалом, у сучасній філософії обґрунтовується суспільна зумовленість процесу самовдосконалення. Психологія тлумачить самовдосконалення як здатність особистості, що реалізується коли особистість стає суб'єктом. При цьому самовдосконалення особистості залежить від її власної активності, її цілей,

мотивів і переконань. Педагогічне трактування самовдосконалення пов'язане з його розглядом як найвищої форми саморозвитку особистості, що є усвідомленим і спрямованим на зміну себе і своїх професійних здібностей процесом, який відповідає зовнішнім і внутрішнім вимогам та загальнолюдським цінностям [1, с. 15-21]. Виникає доцільність розгляду похідних понять феномену самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На засадах аналізу наукової літератури з проблеми самовдосконалення похідними будемо вважати такі поняття, як самореалізація, саморозвиток, самовиховання. Вивчення проблеми самовдосконалення особистості в професійній сфері займалися такі вчені, як О. Балл, І. Бех, С. Максименко. У контексті суб'єктності процес самовдосконалення досліджували А. Адлер, Е. Берн, А. Маслоу, Т. Титаренко, В. Татенко, В. Роменець. Рефлексивний аспект досліджували І. Бех, В. Желанова, І. Зязюн, М. Марусинець

Спираючись на дослідження зазначених авторів, ми класифікували похідні поняття у 3 групи, а саме: мотиваційно – ціннісні феномени самовдосконалення, суб'єктні феномени самовдосконалення, рефлексивні феномени самовдосконалення.

Мета статті: проаналізувати похідні поняття феномену самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо похідні поняття самовдосконалення відповідно до представленої вище класифікації.

1. Мотиваційно – ціннісні феномени самовдосконалення. Мотиваційно – ціннісна складова процесу самовдосконалення є складною і багаторівневою структурою, яка відіграє важливу роль у процесі прийняття особистістю рішення про самовдосконалення. Основною складовою мотиваційно – ціннісного компонента виступає система мотивів і цінностей, що мають вплив на вектор руху спрямованості самовдосконалення особистості.

Між мотивами і цінностями існує тісний взаємозв'язок. З часом цінності можуть стати основою для формування мотивів, які впливатимуть на поведінку особистості, на шляхи вирішення проблем з метою досягнення цілей. Цінності визначають важливі для особистості фактори і чинники, а мотиви виступають рушійною силою для певних дій з метою досягнення цінностей. В наукових працях існує багато визначень поняття мотив. Зупинимося на деяких з них більш детально.

Відомі психологи (С. Занюк, Г. Костюк) у своїх наукових дослідженнях трактували поняття мотив, як усвідомлювану спонуку до діяльності [6, с. 42]. На думку вчених, мотивами можуть виступати почуття, бажання або інтереси особистості.

Зокрема, Г. Костюк дав таке визначення поняттю «мотив» „Мотивами називають потреби, почуття, інтереси, переконання та інші спонукання людини до діяльності, зумовлені вимогами її життя”, пише Г. Костюк [3, с. 31].

Дослідниця О. Музика виділяє такі аспекти поняття мотив, як:

“1) спонукання до діяльності, яка пов'язана з задоволенням потреб суб'єкта; сукупність внутрішніх та зовнішніх умов, що викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість; 2) предмет (матеріальний чи ідеальний), що визначає вибір спрямованості діяльності, заради якого вона здійснюється; 3) усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків людини” [4, с. 152].

А. Маслоу у своїх дослідженнях, також звертає увагу на мотиви самовдосконалення, як важливу умову виникнення цього процесу. Він виділяє мотиви зростання та дефіцитарні мотиви. Мотиви зростання спрямовані на реалізацію метапотреб, дефіцитарні мотиви спрямовані на задоволення низькорівневих потреб [2, с. 18].

Проаналізувавши наукову літературу можна зробити висновок, що поняття мотиву в науковій літературі не має чіткого визначення, що свідчить про складність і міждисциплінарний аспект поняття мотив. Беручи до уваги дослідження зазначених наук, ми розглядаємо мотиви у контексті самовдосконалення особистості, як усвідомлену потребу особистості, яка переходить в дію, спрямовану на задоволення цієї потреби та виділяємо такі види мотивів:

- мотиви досягнення життєвих цілей;
- мотиви досягнення ідеального образу особистості;
- мотиви вдосконалення професійних або особистих умінь та навичок;
- мотивинабуття або позбавлення певних якостей особистості.

Беручи до уваги дослідження зазначених вчених та ураховуючи наші наукові позиції, ми вважаємо, що формування мотиву не можливе без виникнення потреби особистості. Умова виникнення будь-якої діяльності – це наявність потреби, але вона не здатна надати чіткого напрямку діяльності з метою самовдосконалення особистості. Потреба особистості переходить в установки особистості, коли індивід починає формувати свої вподобання, цінності та переконання, які визначають його дії і поведінку. Це може відбуватися внаслідок різних впливів, таких як виховання, оточення та особистий розвиток. Установки особистості стають ціннісними ставленнями, коли вони набувають значущості для особистості. Мотиви самовдосконалення міцно пов'язані з суб'єктною позицією особистості.

2. Суб'єктні феномени самовдосконалення. У процесі самовдосконалення особистості велике

значення має участь самої людини у власному житті. В умовах соціокультурних процесів підвищується інтерес до внутрішнього світу особистості, духовного життя, її потенційних можливостей та їх реалізації.

Суб'єктний феномен самовдосконалення особистості варто розпочати аналізувати з визначення поняття «суб'єкт». Поняття походить від лат. «subjectus» – те, що лежить внизу, перебуває в основі, з точки зору філософії – це носій діяльності, той хто діє.

Науковець В. Татенко запропонував суб'єктний вимір в психології, маючи на увазі вивчення особистості, як суб'єкта власної діяльності, творчості, вибору, вчинку. Всі творчі прояви містяться в «Я», тобто особистість розглядається не з точки зору соціалізації, виховання, а як та, що сама себе «робить», створює [5, с. 124].

Дещо, іншим є розуміння суб'єкта у В. Роменця. Відомий вчений виокремив вчинкову структуру відношень людини і світу. На його думку, суб'єкт виявляється у формі особистості, а форма прояву – це вчинок особистості [6, с. 137].

Змістовні та динамічні характеристики особистості як суб'єкта втілюються в її суб'єктності. Беручи до уваги наукові позиції В. Желанової, ми виокремлюємо таку структуру суб'єктного феномену самовдосконалення: професійна позиція особистості, педагогічна активність, суб'єктний досвід, здатність до рефлексії, антиципації [7, с. 110].

На основі досліджуваної літератури нами виділено таку групу суб'єктних понять феномена самовдосконалення, як саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація, самоорганізація. Проаналізуємо визначення деяких з них.

Поняття саморозвиток почав використовувати у своїх напрацюваннях відомий вчений А. Адлер. Вчений стверджував, що людина прагне, перш за все до переваги. Перевагу А. Адлер пояснював як досягнення людиною найбільшого з можливого, це прагнення є вродженим тому що, це і є саме життя, це «щось, без чого життя людини неможливо уявити». «Жити – означає розвиватися» [3, с. 27]. Варто зауважити, що Адлер акцентує на соціальних чинниках саморозвитку особистості та вважає, що людина сама творить та розвиває свою особистість.

Поняття «саморозвиток» (“самоактуалізація”, “самореалізація”) розроблялося в студіях таких зарубіжних психологів гуманістичного напрямку, як А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фром. Зміст їхніх праць має в основі філософські підходи до проблеми саморозвитку, при цьому варто зауважити, що вчені не наводять своїх дефініцій феномену чи його механізмів.

К. Роджерс створив особистісно – центровану концепцію, з метою з'ясування умов готовності

людини до саморозвитку. Науковець надає великого значення вдосконаленню особистісних характеристик через мотиваційні сили та тенденції самоактуалізації особистості. Він вважає, що людина народжується з прагненням до самоактуалізації і розглядає її, як «центральне джерело енергії в організмі людини». «Людиною керує процес зростання, – пише К. Роджерс, – в якому її особистий потенціал приводиться до реалізації, і в цьому сутність життя» [6, с. 289].

Концепція саморозвитку особистості розроблялася в працях таких вчених як С. Костюк, С. Максименко, В. Татенко, Т. Титаренко, С. Кузікова

Т. Титаренко у своїх наукових дослідженнях розробляв концепцію саморозвитку особистості у контексті суб'єктного феномену. На думку, Т. Титаренко життєвий простір особистості складається з ставлення до часу власного життя та ставлення до соціуму. Особистість сама прискорює або уповільнює власний особистісний саморозвиток, шляхом розширення або звуження свого соціального простору [5, с. 121].

С. Кузікова у своїх наукових дослідженнях процес саморозвитку вивчає як феномен системної самозміни людини й характеризує його, як цілеспрямовану, свідому активність особистості, метою якої є позитивна самозміна особистості, результатом якої є самовдосконалення [6, с. 301].

Відомий вчений А. Маслоу має дещо інший погляд на феномен самовдосконалення та розглядає його через призму процесу самоактуалізації. Проаналізувавши напрацювання А. Маслоу можна виділити такі характеристики самоактуалізованих людей: прийняття себе і інших особистостей, ефективно сприйняття реальності, самоцентрованість на проблемі, автономія, потреба в усамітненості, суспільний інтерес, креативність [2, с. 17].

І. Бех, в своїх наукових працях, зазначає, що самовдосконалення і саморозвиток є обов'язковою умовою процесу самореалізації особистості, видозміною суб'єкта у напрямку свого Я-Ідеального, яке формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників [7, с. 99]. На думку, вченого самовдосконалення розпочинається з самосприйняття особистості, яке можна трактувати, як позитивне ставлення до власних надбань.

Феномен самоорганізації, можна розглядати в суб'єктному і вольовому контексті. Науковці вивчають зазначений феномен у межах синергетичної парадигми (В. Ільїн, В. Кремень, О. Шморгун).

Зокрема, В. Кремень визначає самоорганізацію як процес або сукупність процесів, що відбуваються у певній системі і підтримують її функціонування. На думку вченого, процес самоорганізації є реальним в умовах, коли особистість здатна здійснювати саморозвиток

і самоконтроль, самостверджуватися та самореалізуватися [8, с. 198].

На нашу думку, феномен самоорганізації потрібно першочергово розглядати як комплекс самостійних дій особистості, які спрямовані на усвідомлення уявлень про своє місце в житті, свій інтелектуальний рівень, наявність та сформованість певних умінь та навичок та цілеспрямований процес самовдосконалення. Суб'єктні феномени самовдосконалення мають тісний зв'язок з поняттям рефлексії та рефлексивними феноменами самовдосконалення.

3. *Рефлексивні феномени самовдосконалення.* Процес самовдосконалення, його успішність значною мірою залежить від індивідуальних особливостей осмислення індивідом власних дій, тобто, від рефлексії. Відомі науковці (С. Кузікова, М. Савчин, М. Марусинець та ін.) висували припущення, що рефлексія є ефективним механізмом саморозвитку та самовдосконалення особистості. Науковці розглядали рефлексію, як механізм комунікативно-кооперативної рефлексії особистості та взаємодії в процесі безперервного навчання, як механізм розвитку компетентностей особистості. [6, с. 288].

Як філософська категорія феномен рефлексії розглядають, як процес мислення особистості і мають на увазі процес роздумів особистості про те, що відбувається у ціннісно – смисловій сфері людини. Філософи сучасності вивчають феномен рефлексії в контекстному аспекті самосвідомості й гуманістичної складової. У психології феномен рефлексії розуміють, як процес самопізнання людиною внутрішнього стану, як феномен розумової діяльності особистості. Як методологію педагогічної діяльності рефлексивний підхід вивчали у своїх студіях такі вчені, як: І. Бех, В. Желанова, І. Кондратець, І. Зязюн, Т. Рідель.

І. Бех у своїх дослідженнях трактує феномен рефлексії, як спрямування мислення особистості на свій внутрішній світ. На думку науковця існує 4 види рефлексії: визначальна (усвідомлення людиною того, що віддаляє її від досконалості), регулятивна (визначення і спрямованість виховного процесу), синтезуюча (узгодження гуманістичних цінностей з духовними), створювальна (саморозвиток особистості) [10, с. 11].

В. Желанова характеризує рефлексію, як «осмислення і переосмислення особистістю культурно – детермінованих та індивідуально-переживаних змістів своєї свідомості в процесі вирішення особистістю проблемно – конфліктних ситуацій у контексті життєдіяльності, що здійснюється» [10, с. 9].

Одним з ключових аспектів рефлексивного феномену самовдосконалення є поняття професійної рефлексії. Визначаючи термін „професійна рефлексія” зауважимо, що вихідними її

характеристиками є самопізнання, оцінка й аналіз особистісного і професійного „Я”, пошуки особистісного смислу й методологічних сутностей професійної діяльності – від смислу окремих дій і вчинків до її суті й смислу, які забезпечують мотивацію професійного самовдосконалення і, відповідно, високий рівень професіоналізму [3, с. 72].

З метою більш глибокого розуміння професійної рефлексії рефлексивного феномену самовдосконалення, розглянемо типи рефлексії наведені дослідницею В. Желановою у таксономії типів професійної рефлексії педагога. Зокрема, В. Желанова виокремлює такі типи педагогічної рефлексії:

– *за сферою реалізації:* індивідуальна та соціальна;

– *за аспектами педагогічної діяльності:* особистісна, інтелектуальна, кооперативна, комунікативна;

– *за спрямованістю:* інтрапсихічна, інтерпсихічна;

– *за часовою орієнтацією:* ситуативна (синхронна), ретроспективна, перспективна (упереджувальна);

– *за функційними позиціями вчителя:* конструююча, інтерактивна, оглядова [10, с. 14].

Проаналізувавши вище викладене, можна констатувати, що феномен рефлексії є багатоаспектним та міждисциплінарним конструктом, що відображається в її численних типологіях.

Ми погоджуємося з думкою науковців, що важливого значення набуває феномен рефлексії в процесі самовдосконалення. Рефлексія допомагає сформулювати отримані результати у процесі самовдосконалення; визначити мету свого самовдосконалення, у разі необхідності здійснити коригування власних дій; забезпечує самооцінку та самоаналіз діяльності. Так, феномен рефлексії стає важливою умовою самовдосконалення особистості, саме рефлексія є одним з ключових механізмів розвитку діяльності особистості.

Важливим проявом професійної рефлексії вчителя є його самопізнання.

У науковій літературі висвітлюються різні аспекти категорії самопізнання: самопізнання як засіб саморегуляції (М. Боришевський, С. Рубінштейн); самопізнання, як пізнавально-рефлексивний компонент самосвідомості особистості (В. Петрушенко, Т. Титаренко, Л. Хоружа).

Зокрема, Л. Хоружа у своїх дослідженнях визначає «самопізнання» як «основу саморозвитку, самоконтролю і саморегуляції особистості, компонент самосвідомості, що містить оцінку особистістю самої себе, шкалу значущих цінностей» [11, с. 102].

Проаналізувавши визначення самопізнання у науковій літературі, ми вважаємо, що через процес самопізнання особистість пізнає саму себе

і саме процес самопізнання є позитивним стимулом до цілеспрямованих, систематичних змін у діяльності особистості, зокрема професійній, та в процесі самовдосконалення.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що як рефлексія так і професійна рефлексія спрямовані на самопізнання, самодослідження, самовдосконалення особистості. Звідси випливає, що професійна рефлексія є важливим і специфічним механізмом, який може бути використаний у процесі професійного становлення фахівця. Рефлексивність є показником переходу професійної діяльності на особистісно – смисловий рівень, що є передумовою самовдосконалення особистості.

Висновки із цієї статті і подальші перспективи в цьому напрямку. Здійснений аналіз похідних понять феномена самовдосконалення, які ми класифікували у 3 групи: мотиваційно – ціннісні феномени самовдосконалення, суб'єктні феномени самовдосконалення, рефлексивні феномени самовдосконалення. Мотиваційно – ціннісний феномен представлений мотивами, потребами, установками та цінностями. Саме мотиви є стимулами процесу самовдосконалення особистості, вони виступають, як програма процесу самовдосконалення. Суб'єктний феномен самовдосконалення представлений такими категоріями, як саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація, самоорганізація. Суб'єктна позиція особистості сприяє реалізації внутрішнього потенціалу та позитивно впливає на процес професійного та особистісного становлення, а отже і процесу самовдосконалення в цілому. Рефлексивні феномени розглядаються у контексті рефлексії. Встановлено, що рефлексія є одним із механізмів саморозвитку та самовдосконалення особистості. На шляху самовдосконалення рефлексивні процеси дають змогу особистості актуалізувати процеси самоорганізації, мобілізуючи власний потенціал, інтелектуальні та духовні ресурси в умовах професійної діяльності.

Подальшого студювання потребує проблема професійного самовдосконалення вчителів закладу загальної середньої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Желанова В.В., Рій Ю. В. Дослідження феномену самовдосконалення в міждисциплінарному контексті. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 5(359). С. 15-21.
2. Орішко Н. К. Індивідуальні стратегії самовдосконалення особистості в юнацькому віці : дис. ... канд.психол.наук : 19.00.07. Київ, 2017. 18 с.
3. Самотворення у розвитку особистості : наук.-метод.посіб. / за ред. Л.З. Сердюка. Київ: Педагогічна думка, 2015. 93 с.
4. Музика О.О. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мотивації творчості.*Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 1999. № 3. С. 151-155.
5. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ: Міленіум, 2017. 184 с.
6. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.
7. Желанова В. В. Суб'єктні феномени контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів.*Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 5(240). С. 97-111.
8. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2012. 368 с.
9. Педагогічна майстерність: підручник. Вид. 2-ге, допов. і переробл./ за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
10. Желанова В.В. Таксономія типів професійної рефлексії педагога: міждисциплінарний контекст. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2017. № 27. С. 9-14.
11. Хоружа Л.Л. Етичний розвиток педагога : нав. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 205 с.